

TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYET TARİHİ

3. ÜNİTE

TÜRKLERDE HUKUK

A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE HUKUK

3.1. İlk Türk Devletlerinde Hukuki Yapı

- İlk Türk devletlerinde insanların gerek kendi aralarındaki ilişkilerini ve gerekse devletle olan ilişkilerini düzenleyen, yazılı olamayan fakat herkesin bildiği ve kabullendiği töre (yasa, yol) denilen kurallar vardır.
- Yöneticilerle yönetilenler arasında da görev ve sorumluluklar açısından yazılı olmayan ve adına **tüz** denilen bir tür sözlü anlaşma mevcuttur.
- Töre, Türk toplumunda düzeni sağlayan en önemli değerdir.
- Türklerin töreye büyük önem verdiği "İl (devlet) gider, töre kalır." atasözünden de anlaşılmaktadır.
- Töre sayesinde yıkılan bir devletin yerine yenisini kurmak zor olmamıştır.
- Türklerde ceza hukuku özel intikam alanından çıkmış, kamu hukuku alanına girmiş, bir diğer deyişle işlenen suçların cezası devlet tarafından verilmiştir.
- Devlet tarafından verilen cezalar genelde isyan, vatana ihanet, adam öldürme ve bağlı atı çalma ile ilgiliydi ve bu suçların cezası idamdı.
- Hunlarda olduğu gibi Kök Türklerde de devlet mahkemesine **yargu**, mahkeme görevlilerine **yargan** denilmekteydi.

B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE HUKUK

3.2. İslamiyet Öncesi ve Sonrası Dönemde Türklerde Hukuk

- İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türklerin hukuk sistemi de değişmeye başlamış, bu değişimin yanında, İslami kurallara aykırı olmamak üzere eski Türk töresi de devam etmiştir.
- Türk İslam devletlerinde hukuk, **şerî** ve **örfî** olmak üzere ikiye ayrılmıştır.
- Şerî hukukun kaynakları Kur'an-ı Kerim, Sünnet, İcma ve Kıyas'tır.
- Kullanıldıkları Alan : • Evlenme • Boşanma • Miras • Maliye
- Örfî hukuk kuralları ise Hun, Kök Türk ve Uygur kanunları ile Oğuz gelenekleri yani eski Türklerden gelen törelerden oluşmuştur.
- Kullanıldıkları Alan : • Yönetim • Maliye • Askerlik
- Türk İslam devletlerinde şerî davalara **kadı**, örfî davalara da **emir-i dâd** bakardı.
- Şerî hukuk davalarının başındaki görevliye kadılıkudat adı verilir, kadıların verdiği kararlara itiraz edilmesi durumunda, İslami bir kurum olan Mezâlîm Divanı'na (Divan-ı Mezâlîm) başvurulurdu.
- Türk İslam devletlerinde en üst mahkeme **Divan-ı Mezâlîm**'di.
- Divan-ı Mezâlîm, yargı görevinin dışında siyasi ve ekonomik alanlarda da birtakım görevleri yerine getirirdi.
- Divan-ı Mezâlîm görevlerini vezir, hukukçu, şahit, müftü, ordu ve maliye temsilcilerinden oluşan üst düzey bir kurul yerine getirir, burada görev yapacak olan kişilerin nitelikli ve ahlaklı olmalarına dikkat edilirdi.
- Selçuklularda örfî yargıya **dârüladl** (adalet evi) denilir, adaleti sağlamakla kadılar görevlendirilirdi.
- Askerî sınıfın hukuki davalarına bakan kadıların başındaki görevliye **kadileşker**, sivil halkın davalarına bakan kadıların başındaki görevliye de **kadilkudat** denilirdi.

Divan-ı Mezâlîm'in Bazı Görevleri

- Halkın şikâyetlerinin dinlenmesi ve karara bağlanması
- Görevini kötüye kullanan idareciler hakkındaki şikâyetlerin incelenmesi
- Maaşların gecikmesi ve eksik ödenmesi ile ilgili şikâyetlerin incelenmesi
- Cuma ve bayram namazları ile hac ve cihad gibi ibadetlerin yerine getirilmesine imkân sağlanması

- Divan katiplerinin denetlenmesi
- Vakıfların denetlenmesi

İlk Türk İslam Devletlerindeki Hukuk Anlayışı ve Cengiz Yasası

- İlk Türk İslam devletlerinde hukuk, “Adalet mülkün temelidir.” anlayışına göre hazırlanmıştır.
- Karahanlılar Dönemi’nde yazılan Kutadgu Bilig adlı eserde adaleti bizzat hükümdar temsil etmiştir. Eserde hükümdarın görevi, doğru kanunlar koyma ve bu kanunları adaletli bir şekilde uygulama olarak ifade edilmiştir.
- Cengiz Yasası’nın oluşum sürecine bakıldığında zaman Moğolların ilk zamanlarda yazılı bir kanunlarının olmadığı görülür. Cengiz Han bazı Türk topluluklarını ele geçirdikten sonra sadece Moğolların değil, Türklerin bir kısmının da hanı (yöneticisi) olmuştur.
- Cengiz Han, kanun oluştururken Türk töresinden ve eski geleneklerden etkilenmiş, bu töre ve geleneklere yeni ilaveler yaparak oldukça sert cezaları olan Cengiz Yasası’nı oluşturmuştur.
- Cengiz Yasası’nın çok az bir hükmü İslâm hukukuna uygundur.
- Türk İslam devletlerinin hukuk anlayışında adaletli yönetim temel alınmıştır.
- Cengiz Yasası’nda ise adaletten ziyade Cengiz Han’ın yaşadığı tecrübeler yasalara yansımıştır.

C) OSMANLI DEVLETİ’NDE HUKUK

3.3. Osmanlı Devleti’nde Klasik Dönem Hukuk Sistemi

- Osmanlı Devleti de kamu nizamını korumak için kendisinden önceki Türk ve İslam devletlerinden birçok kurumu ve hukuki yapıyı örnek almıştır.
- Türk İslam devletlerinden miras aldığı hukuki yapı üzerinde çağın ihtiyaçlarına göre değişiklik yapmayı ve bu hukuki yapıya yeni şeyler katmayı ihmal etmemiştir.
- Osmanlı hukuku üç ana temel üzerine kurulmuştur. Örfî Hukuk, İslam Hukuku, Fethedilen Bölgelerde Önceden Uygulanan Kanunlar
- Devleti yönetenler, İslam dininin toplum düzeni ve fertler arasındaki ilişkiler konusunda koyduğu emir ve yasaklardan oluşan şerî hukuka önem vermişlerdir.
- Şerî hukukun dışında kalan konularda ise önceki Türk devletlerindeki hukuk uygulamaları ile padişahın emir ve fermanlarından oluşan örfî hukuku kullanmışlardır.
- Osmanlı Devleti’nde hukukun düzenlenmesi yetkisi padişaha aitti.
- İslam hukukunun temel prensiplerine aykırı olmamak şartıyla padişah idari, askerî ve mali konularda kanun koyabilirdi.
- Şeyhülislam, kadıasker, ulema ve nişancı, kanun koyma konusunda padişaha yardımcı olurdu.
- Örfî hukukun yazılı kaynağı olan kanunnâmelerde geleneksel hukuk kurallarına geniş yer verilmiş olmasına rağmen, herhangi bir konuda ilk olarak şerî hukuk kuralları dikkate alınmıştır.
- Osmanlı hukuk anlayışında örfî hukuk ile şerî hukuk birbirini tamamlayarak devam etmiştir.
- II. Murat Dönemi’nde örfî hukuk devlet teşkilatına tam olarak yerleşmiştir.
- Osmanlı Devleti’nde çeşitli konularda hazırlanan kanun ve nizamlara kanunnâme denilmiş, Osmanlı Devleti’ndeki ilk kanunnâmeyi de Fatih Sultan Mehmet hazırlatmıştır.
- Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman’ın da kendi isimleriyle anılan kanunnâmeleri vardır.
- Osmanlı Devleti’nde kanunnâmeler padişahın fermanı üzerine nişancı tarafından hazırlanırdı.
- Hazırlanan bu kanunnâme sadrazamın başkanlığında toplanan Divan-ı Hümayun’da görüşülürdü.
- Divan-ı Hümayun’da son şekli verilen kanunnâme padişaha arz edilir ve padişahın onayından sonra nişancı tarafından mühimme defterlerine kaydedilerek yürürlüğe girerdi.

Osmanlı Devleti’nde Kanunnâmeler

Umumî Kanunnâmeler (Ülke genelinde uygulanan padişahın emir ve fermanları)

- Kanunnâme-i Âli Osman: İdari işlerde ihtiyaçlara cevap vermek için ferman veya beratlar şeklinde yayınlanır, valiler ve kadılar tarafından uygulanırdı.
- Teşkilat Kanunnâmeleri: Sarayın protokol anlayışıyla ilgili gelenek ve kanunları içerir, hükûmetin yetkilerini belirler, rütbe, atama ve emeklilik işlerini düzenlerdi.

Hususi Kanunnâmeler (Belli konularda yayınlanan hukukî düzenlemeler)

- Özel Askerî Gruplara Ait Kanunnâmeler: Askerî meselelerle ilgili çıkarılan kanunnâmelerdir.
- İktisadî Gruplara Ait Özel Kanunnâmeler: Çiftçiler, esnaflar ve pazar yerlerine yönelik hazırlanmış kanunnâmelerdir.
- Sosyal Gruplara Ait Hususî Kanunnâmeler: İlimiye kanunnâmeleri ile savaşlarda esir alınıp istihdam edilen ortakçı statüsünde olanlarla ilgili kanunnâmelerdir.

Ferman, Berat ve Yasaknâmeler

- Ferman: Padişahın yazılı emirleridir.
- Beratlar: Bir tayin işlemini veya birine vazife verildiğini gösteren ve üzerinde padişah tuğrası bulunan belgelerdir.
- Yasaknâmeler: Osmanlı Devleti'nde kanunlarla belirlenen idari, askerî ve mali konulardaki yasakların çiğnenmesi hâlinde uygulanan cezaî hükümlerdir.

Sancak Kanunnâmeleri

- Sancak ve eyaletlerin mahallî şartları dikkate alınarak hazırlanan kanunnâmelerdir.
- Buralardan elde edilen gelirler, bölgelerin şartları dikkate alınarak düzenlenmiştir.
- Bu kanunnâmeler ile reaya ve tımar sahipleri arasındaki anlaşmazlıklar düzenlenmiştir.

Mirî Arazi, Ve Tımar Nizamına Ait Kanunlar

- Devlete ait (mirî) arazilerin kullanımı için hazırlanan kanunnâmelerdir.

Adaletnâmeler

- Devlet otoritesini temsil edenlerin halka karşı bu otoriteyi kötü kullanmaları ve hak ve adalete aykırı davranışları hâlinde, görevlilerin bu davranışlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan genel özellikteki padişah fermanlarıdır.

Divan-ı Mezâlim ile Divan-ı Hümayun'un Adli Fonksiyonları

- Divan-ı Mezâlim'in adli açıdan konumu, halkın şikâyetlerini dinleyip karara bağlayan en yüksek adli kurum olmasıdır.
- Selçuklularda bu divan haftanın iki günü halkın şikâyetlerini dinler, örfî davaları kendi çözerken şerî davaları kadırlara bırakırdı.
- Türk İslam devletlerindeki Divan-ı Mezâlim, Osmanlı Devleti'nde daha geniş yetkilerle donatılarak Divan-ı Hümayun adını almıştır.
- Osmanlı Devleti'nde Padişah Divanı da denilen Divan-ı Hümayun'a, Fatih Dönemi'ne kadar bizzat padişahlar başkanlık etmiş, Fatih Kanunnâmesi ile bu usul kaldırılmış ve vezir-i azam, padişaha vekaleten divan başkanlığı yapmaya başlamıştır.
- Şeyhülislam ilk dönemlerde divan üyesi olmamalarına rağmen kazaskerin çözemediği önemli meselelerde kendisinden fetva istenmek üzere divana çağırılmıştır.
- Divan-ı Hümayun'un temel görevi adaleti sağlamaktır.
- Halk şikâyetlerini divana sunar, bu şikâyetler de padişah tarafından dikkate alınırdı.
- Osmanlı Devleti'nde hükümdar cuma namazı çıkışında, ava veya sefere giderken de halkın dilekçelerini kabul ederdi..
- Divanın aldığı kararlar, şerî ve örfî kanunlara aykırı olmadığı sürece padişah tarafından onaylanırdı.
- Divan kararları vezir-i azam tarafından **telhis** adıyla özetlenir ve padişaha arz edilirdi.
- Padişahın onayından geçen hukuki hükümler, bir araya getirilirse **kanunnâme**, mevcut kuralları hatırlatmak için bütün mahallî idare reislerine gönderilirse **adaletnâme**, hususi bir meseleye ait olursa **hüküm** adını alırdı.
- Divanda görüşülüp karara bağlanan ve padişahın onayından geçen önemli hükümler **mühimme** defterlerine kaydedilirdi
- Divan-ı Mezâlim ile Divan-ı Hümayun'a her din, her mezhep ve her milletten insanlar başvurabilirdi.

Osmanlı Devleti'nde Kadılık

- Kadılar, adli ve idari işlerle belediye işlerine bakan görevlilerdi.
- Bu görevlerinin yanında nikah, miras, boşanma, noterlik ve vakıfların işleyişi ile ilgili konulara da bakarlar ve bunları hükme bağlardı.
- Kadıların idari görevleri arasında kazaların yönetiminin ve asayişinin sağlanması, esnaf ve loncaların denetlenmesi, üretim ve pazar yerlerinin kontrol edilmesi de yer alırdı.
- Kazaların imar işlerini düzenlemek, çevre temizliğini sağlamak, çarşı ve pazarda satılan ürünlerin fiyat kontrolünü yapmak ve temel gıda maddelerinin teminini sağlamak gibi görevler, Kadıların belediye ile ilgili olan görevleri arasında yer alırdı.
- Kadılara mahkeme işlerinde yardımcı olan kişilerin başında ise **naip** adı verilen bir görevli bulunurdu.

Fatih Sultan Mehmet ile Yavuz Sultan Selim'in Adalet Anlayışları

- Din, mezhep ve ırk bakımından birbirinden farklı olan milletleri uzun bir süre barış ve huzur içerisinde yaşatan Osmanlı Devleti, bu başarısını adaletli bir yönetim anlayışı ile sağlamıştır.
- Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden hemen sonra Ortodoks Patrikliği'ne serbest davranma hakkı tanımış ve onları ayinlerinde özgür bırakmıştır.
- Osmanlılar idareleri altındaki farklı milletlerin din, dil, örf, âdet ve geleneklerine müdahale etmemişler, vicdan hürriyetlerine de saygı göstermişlerdir.

3.4. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Hukuk

- II. Mahmut Dönemi'nde başlatılan yenilikler Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiştir.
- Tanzimat Fermanı ile Osmanlı tarihinde ilk kez bir padişah, kendi haklarını kanun ile sınırlandırmıştır.
- Bu fermanla bütün vatandaşların can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanacağı, vergi ve askerlik işlerinde adaletli olunacağı belirtilmiştir.
- Tanzimat Dönemi'nde ilk kanunlaşma hareketi, 1840 yılında çıkarılan ceza kanunuyla olmuştur.
- Bu dönemde **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye**'nin üyeleri artırılarak bu kurum devletin yasama ve yargı organı şekline dönüştürülmüştür.
- Bu meclisin nizamnameleri ve talimatları düzenlemek gibi bazı yetkileri, 1854'te Meclis-i Âli-i Tanzimat'a bırakılmıştır.
- Bu iki meclis 1861 yılında birleştirilmiş ve adına **Meclis-i Ahkâmı Adliye** denilmiştir.
- 1868 yılında bu kurullar yeniden değiştirilerek bunların yerine Divan-ı Ahkam-ı Adliye ve Şûra-yı Devlet isminde iki ayrı üst kurul oluşturulmuştur.
- Şûra-yı Devlet Danıştay'ın, Divan-ı Ahkam-ı Adliye ise Yargıtay'ın temelini oluşturmuştur.
- Şûra-yı Devlet, Kanun-i Esasi'nin (1876) ilan edilmesiyle yasama görevini **Meclis-i Umumiye**'ye bırakmıştır.
- Meclis-i Umumiye ise Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşmuştur.
- Tanzimat'ın son döneminde başlayan Mecelle (Medeni Kanun) çalışmaları, Meşrutiyet Dönemi'nde yürürlüğe girmiştir.
- 1878'de yayınlanan Hukuk Mekteb-i Nizamnamesi'nden sonra, 1880 yılında Mekteb-i Hukuk açıldı. Aynı tarihte Usul-i Muhakemât-ı Cezâiyye (Ceza Kanunu) ve 1881'de de Usul-i Muhakemât-ı Hukukiyye (Usûl Mahkemeleri Kanunu) yürürlüğe girdi.

OSMANLI DEVLETİ'NDE MAHKEMELER

Tanzimat Öncesi

Şerî Mahkemeler

- Müslüman halk arasında çıkan anlaşmazlıklar ile Müslümanlarla gayrimüslimler arasında çıkan anlaşmazlıklara bakardı.

Cemaat Mahkemeleri

- Gayrimüslimlerin din ve mezhep yönünden bağlı oldukları mahkemelerdi.
- Bu mahkemeler daha çok şahıslarla ilgili olarak aile ve miras hukuku gibi davalara bakardı.

Konsolosluk Mahkemeleri

- Bu tür mahkemelerde kapitülasyonlardan faydalanan yabancı devletler kendi aralarındaki sorunları çözerdi.

Tanzimat Sonrası

Şerî Mahkemeler

Tanzimat Dönemi'nde bu mahkemelerin görevleri kişi, aile, kısas (ceza) ve miras gibi konularla sınırlandırıldı.

Cemaat Mahkemeleri

Tanzimat Dönemi'nde 1875'te çıkarılan fermanla gayrimüslimlerin kendi aralarındaki davalar nizamiye mahkemelerine havale edildi.

Konsolosluk Mahkemeleri

Tanzimat Dönemi'nden önceki görevi aynen devam etmiştir.

Ticaret Mahkemeleri

Her türlü ticari davalar bu mahkemelerde görülürdü.

Nizâmiye Mahkemeleri

Bu mahkemelerin yetkileri; şerî, cemaat ve ticaret mahkemelerinin görevleri dışında kalan hukuk ve cinayet davalarına bakmaktı.

3.5. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Vatandaşlık Hakları

- Tanzimat Fermanı'nda da yer alan; "Bütün tebaanın can, mal ve namus emniyetinin sağlanması" ile ilgili konular Islahat Fermanı'nda aynen kabul edilmiştir.
- Devlet memurluklarına atama işlerinin padişahın iznine bağlı olması, ancak memur alımı sırasında din ve mezhep ayrımı gözetilmemesi ve liyakata dikkat edilmesi gibi konular da Islahat Fermanı'nda karara bağlanmıştır.
- Islahat Fermanı'na göre ticaret ve ceza davaları karma mahkemelerde yapılacak, mahkemeler herkese açık olacaktı. Şahitler ifadelerini kendi dilleriyle verecek ve kendi dinlerine göre yemin edebileceklerdi.
- Tanzimat Fermanı'nda askerlik vatanî bir görev hâline getirilirken, Islahat Fermanı'nda gayrimüslimler için askerlikte bedel ödeme usulü getirilmiştir.
- Her iki fermanında da Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün unsurlara din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin eşit haklar verilerek Osmanlı toplumu oluşturulmaya çalışılmıştır.
- Osmanlı Devleti'nde anayasal düzene 23 Aralık 1876 tarihinde ilân edilen Kanun-i Esasi ile geçilmiştir.
- Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nin sonlarına doğru dış baskıları ortadan kaldırmak ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir Medenî Kanun hazırlanmış, bunun için de çeşitli çalışmalar yapılmıştır.
- XIX. yüzyılda İslam dünyasında hazırlanan ilk medenî kanun olan Mecelle, Ahmet Cevdet Paşa ve dönemin önde gelen hukukçularından oluşan bir heyet tarafından hazırlanmıştır.

Ç) CUMHURİYET DÖNEMİNDE HUKUK

3.6. Cumhuriyet Dönemi'nde Hukuk Anlayışı

- Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle birlikte kanun üstünlüğü kabul edilmiştir.
- XIX. yüzyılın ikinci yarısına geldiği zaman Türklerin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi kabul edilerek Meşruti Monarşi'ye geçilmiştir.
- 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılınca tam anlamı ile halk egemenliği gerçekleşmiş, 1921 yılında ilân edilen Teşkilat-ı Esasîye ile yeni Türk devletinin ilk anayasası oluşmuştur.

- 1921 Anayasası olarak da bilinen Teşkilat-ı Esasîye, savaş döneminde hazırlandığı için bu Anayasa'da temel hak ve hürriyetlere yer verilmemiştir.
- Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşmada; "Eski hayat kuralları ve eski hukuk sistemi yerine, yeni hayat kuralları ve yeni hukuk sistemini ele alarak esaslı ve temelli değişiklikler yapmak teşebbüsündeyiz." demiş ve yapılacak değişikliklere vurgu yapmıştır.
- 4 Ekim 1926'da kabul edilen Türk Medenî Kanunu ile toplum hayatında birçok değişiklik yapılmış, çalışma hayatından eğitime kadar hemen hemen her alanda kadın erkek eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır.
- Türk Medenî Kanunu'nun kabulünden sonra, hukuk alanında birçok düzenlemeler yapılmış, İsviçre'den Borçlar Kanunu, İtalya'dan Ceza Kanunu, Almanya'dan da Ticaret Kanunu alınarak Türk hukuk sistemi yenilenmeye çalışılmıştır.
- 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ile 1924 Anayasası yürürlükten kaldırılmış ve yeni bir anayasa hazırlanmıştır.
- Hazırlanan bu Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulurken kabul edilmiştir. Bu Anayasa, halkoyu ile kabul edilen ilk anayasadır.
- 1961 Anayasası, bireysel özgürlüklerin ön plana çıktığı bir anayasa olma özelliği taşır .

1961 Anayasası Sosyal Haklar Ve Ödevler

- 1961 Anayasası'nda toplumsal ve ekonomik haklar kapsamlı bir biçimde yer almıştır.
- Bu Anayasa'da; "Savaş, seferberlik ve sıkıyönetim gibi olağanüstü durumlarda temel hak ve hürriyetler gerektiği kadar durdurulabilir." ilkesi de yer almıştır.
- 12 Eylül 1980 tarihinde yine bir askerî darbe ile yönetime el konularak parlamento feshedilmiş ve 1961 Anayasası yürürlükten kaldırılmıştır.
- Daha sonra yeni bir anayasa hazırlanmış ve bu Anayasa da 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulurken kabul edildikten sonra yürürlüğe girmiştir.
- 1982 Anayasası, önceki anayasalara göre daha ayrıntılı hazırlanmıştır.
- Bu Anayasa hazırlanırken 1961 Anayasası'nın temel sistematiği benimsenmiş, dönemin şartları gereği anayasa maddelerinde değişikliğe gidilmiştir.
- 1982 Anayasası temel hak ve hürriyetler açısından 1961 Anayasası ile karşılaştırıldığı zaman, olağanüstü hâllerde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda yürütmeyi güçlendiren ilkelerin 1982 Anayasası'nda ön plana çıktığı görülür.